

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פסח, תשס"ו
מספר 648מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חיפזון במצרים ולא לדורות

"וככה ת'אכלו אתו מתניכם חגרים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם, ואכלתם אתו בחפזון פסח הוא לה" (שמ' יב:יא). הגמ' בפסחים (צו, א) דורשת מפסוק זה כי פסח מצרים נאכל בחיפזון, אך לא פסח דורות. הרמב"ן עה"ת מסביר שרק מצוות שבגופו של פסח נוהגות לדורות, אך לא מצוות חיצוניות (וראה גם רמב"ם, סוף הל' קרבן פסח).

בפתח הדברים נעמיד שתי שאלות:

- מה פשר החיפזון? מי נחפז ומדוע? מה הרעיון שמאחורי חיפזון זה?
- אם אכן יש רעיון וסמל בחיפזון, מדוע אינו נוהג לדורות?

המכילתא על-אתר נדרשת לשאלה על מי מוסבת המילה "בחיפזון", וזה לשונה:

ואכלתם אותו בחפזון, זהו חפזון מצרים, אתה אומר כן או אינו אלא חפזון ישראל, כשהוא אומר (יא:ז) 'ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשנו', הרי חפזון ישראל אמור¹ הא מה אני מקיים ואכלתם אותו בחפזון, זהו חפזון דמצרים. רבי יהושע אומר... זהו חפזון דישאל... או אינו אלא חפזון דמצרים, כשהוא אומר (יב:לט) 'כי ג'רשו ממצרים', הרי חפזון מצרים אמור, מה תלמוד לומר בחפזון, חפזון ישראל. אבא חנן משום רבי אליעזר אומר, זה חפזון שכינה. אע"פ שאין ראייה לדבר, זכר לדבר, 'קול דודי הנה זה בא' (שה"ש ב:ח)... יכול אף לעתיד לבוא יהיה בחפזון, ת"ל (יש' נב:יב) 'כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו כי הלך לפניכם ה'".

בגמרא (ברכות ט ע"א) מבואר שהכול מודים שנגאלו בערב, שנאמר "הוציאך ה' א-להיך ממצרים לילה" (דב' טז:א), ויצאו ביום, שנאמר "ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה" (במ' לג:ג). "על מה נחלקו? על שעת החיפזון. רבי אלעזר בן עזריה סבר: מאי חפזון? חפזון דמצרים (ולכן אוכלים פסח עד חצות), ורבי עקיבא סבר: מאי חפזון? חפזון דישאל (ולכן אוכלים פסח עד הבוקר)".

הדעה של רבי יהושע, שהיא כדעת ר' עקיבא (חיפזון דישאל), היא קרובה לפשט, שכן בתורה מסופר כי טרם יציאתם מיהרו בני ישראל ולא הספיק בצקם להחמיץ "כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה". בחצות הלילה הוכו הבכורות, ועד שהמצרים התאושו עברו כמה שעות, ולפנות בוקר הם לחצו על ישראל לצאת. זו הייתה שעת החיפזון של ישראל.²

ויש לשאול, כיצד מתיישב הסבר זה עם העובדה שבני ישראל נצטוו לאכול בחיפזון עוד לפני חצות ("ואכלו את הבשר בלילה הזה", שמ' יב:ח)? ואדרבה, נראה שבשעת החיפזון ממש, בבוקר, כבר סיימו רובם לאכול את הפסח!

¹ לפי הספרי בפרשת ראה (טז:ג) הכוונה היא שבני ישראל לא נחפזו, וראיה לכך, שאפילו כלב לא חרץ לשון כנגדם.
² הנצי"ב ב"העמק דבר" מסביר שישאל נחפזו לצאת כדי שהמצרים לא ירגישו שהם לקחו את כליהם.

ונראה לומר: או שנצטוו לאכול במהירות כי עמדו לצאת בחיפזון, ומשמע כן מלשון הגמ' בברכות שם: "עד שעת חפזון"³, או שהמצווה קוימה על שם העתיד, כשם שהציווי לאכול מצה בערב ניתן על שם העתיד להיות בבוקר.

לפי זה אכילת המצה בחיפזון במשך הלילה, מתחילתו ועד עלות השחר, מסמלת את יציאת בני ישראל בחיפזון, ומזכירה לנו את נס היציאה.

גם את דעת תנא קמא במכילתא, שהיא כדעת ראב"ע בברכות שם (חיפזון דמצרים), אפשר להסביר באופן דומה. בחצות, כשהחלה מכת בכורות, נחפזו המצרים לגרש את בני ישראל, ולמרות שבני ישראל כבר אכלו מצה בחיפזון, אם משום שנחפזו לאכול בטרם תבוא שעת חיפזון דמצרים ואם משום שנצטוו לעשות כן על שם העתיד, מכל מקום אכילה זו בחיפזון מסמלת את נס הגירוש והיציאה. מדוע אפוא לא נצטוו בחיפזון לדורות, והרי אכילת הפסח באה בין היתר לשחזר את האכילה בזמן הנס? ! לפי האפשרות השלישית (חיפזון דשכינה) מוסבר ההבדל בין פסח מצרים לפסח דורות. רעיון זה מופיע במפרשים ואומר שהיה צורך לגאול אותם במהירות, בטרם ישקעו במ"ט שערי טומאה.⁴

על-פי המהר"ל (ראה גבורות ה', פרק לו), החיפזון מסמל גאולה נסית, מהלך עניינים שמחוץ לגדר הטבע, שלא כסדר הרגיל.⁵

הרב קוק בסידור "עולת ראייה" (עמוד רפז) מסביר את הצורך בחיפזון, וזה לשונו: יציאת החיפזון ביסודה הייתה עצת ה', להרים מעלתם של ישראל שלא על פי דרך ההתפתחות הסידורית, שכל אומה מתפתחת בסדריה הטבעיים ותבא למעלתה... לאטה, כ"א שהכחות הגדולים, הנרדמים בנפש האומה כל זמן היותם במצרים, כבושים בעוני... יצאו בפתע פתאום מן הכח אל הפועל, עד שנהפכו מעבדים שפלים לעם תרבותי בתרבות אלוקית... לעם קדוש... והנה לולא היו עם ישראל עם כזה, שיוכל להתפתח רק ע"פ הנטיעה האלוקית... לא היה צריך לאותו החפזון, והיו מתפתחים מעט מעט... אבל מתוך ששום תרבות אחרת היא מעכבת את קדושת התורה... היה משום כך החפזון מוכרח.

נראה ששני טעמים אלו הולכים לפי הדעה של חיפזון דשכינה. אולם פרשנים אחרים הוסיפו טעמים חדשים. דעת זקנים מבעלי התוספות אומר על פסוק יא: "ואכלתם אתו בחפזון, תקנו חכמים שיהא נאכל על השובע. והטעם מפורש בירושלמי משום דכתיב ועצם לא תשברו בו, וכשאדם רעב יש לחוש לשבירת עצם". נראה שכוונתו להוסיף שגם אכילת החיפזון מבטיחה במידת-מה שלא יבואו לידי שבירת עצם, שכן אין לו לאוכל שהות להתעסק עם הבשר הקרוב לעצם.

טעם אחר נמצא בפירוש מאור ושמש (נדפס ב"מקראות גדולות" על-אתר). נאמר שם כי באכילת הפסח יש משום תיקון חטא אדם הראשון, שנצטווה לאכול בגלל צורך הגוף, אך לא לשם תאוה, ובזה היה חטאו: ולסיבה זו ירדו אבותינו למצרים, לזכך חומריותם ולשבר תאוותם ע"י עול השיעבוד, כדי שיתוקן חטא אדם הראשון, ולזה נצטוונו לאכול בפסח לחם עוני, שהוא תפל בלי מלח, ובלי שום תיקון.⁶ להורות שלא ימשך אדם אחר תענוגות... ולזה ציוונו לנו השי"ת לאכול הפסח בחפזון. גם כן כי ידוע שאכילת חפזון, אף מעדנים הערבים, לא ימתקו לחיך כאכילת המתינות ואריכת השולחן.

הספורנו על-אתר מבאר שבני ישראל היו בטוחים ביציאתם, כך שאפילו כשהיו עדיין מצווים להישאר בבית, כבר התכוונו לצאת ופעלו בחיפזון.

גם על טעמים אלה יש לשאול מה בין פסח מצרים לפסח דורות; מדוע אותו טעם של חיפזון אינו נוהג לדורות?

המתבונן בסדר ההגדה ייווכח כי הנהגת הסדר מורה גם על סימני גאולה וגם על סימני שיעבוד. המרור מורה על השעבוד, ואכילת המצה בהסבה, דרך חירות, מורה על הגאולה. ברם, במצה עצמה יש דבר והיפוכו: יש בה זכר לגאולה ("כי גורשו ממצרים"), אך יש בה גם מסימני השעבוד, בהיותה "לחם עוני",⁸ לחמם של עבדים שאין להם זמן לאפות כראוי.⁹

³ וראה אבן עזרא על-אתר: "וטעם בחפזון שלא יתעכבו וימהרו לאכול לפני בוא רגע המשחית שיפסח ה' על הפתח, על כן ציוה ה' להיותו צלי".

⁴ ראה הגדת השל"ה, ד"ה מצה זו, הגדת האלשיך, ד"ה מצה זו, הגדת המלבי"ם, ד"ה להתמהמה. דבריהם הובאו בהגדת הגיוני הלכה (לר"י מירסקי) עמ' טז. וראה עוד רמב"ם, הל' עבודה זרה א, ג.

⁵ ועיין עוד בספרו של הרב חיים סבתו, אהבת תורה, פרשת בא, שהאריך-העמיק בטעמי החפזון.

⁶ אמנם המצה עצמה, לפי המדרש הגדול המובא בתורה שלמה כאן (אות רלט), לא נאכלה בחיפזון.

⁷ על דרך החידוד הייתי אומר כי בפסח דורות אי-ההנאה מתקיימת כאשר אוכלים פעמיים "כזית" של מצה בבת אחת, אולם ראה ההערה הקודמת.

⁸ ראה ספורנו לדברים שם.

⁹ ראה בפירוש האברבנאל שהאריך בזה.

החיפזון גם הוא מזכיר את הגאולה,¹⁰ אך יש בו זכר גם לשעבוד. אכילה בחיפזון היא היפוכה של אכילה בהסבה. לכן הפשרה כאן בין שתי המגמות של שעבוד וגאולה היא חלוקה בין פסח מצרים לפסח דורות; בפסח מצרים, בשעת התרחשות האירוע, אכלו בחיפזון, כנזכר לעיל, אך בפסח דורות בא לביטוי עניין הגאולה, באכילה בהסבה, דרך חירות.

ואם תאמר מדוע דווקא כאן מחלקים בין פסח מצרים לפסח דורות? נראה להוסיף, כי לכולי עלמא יש להתחשב בפסוק: "כי לא בחפזון תצאו", שנזכר לעיל, ולכן בליל פסח אין לנהוג בדרך שסותרת את סימני הגאולה העתידיה.

ברם, נראה שיש עוד ממד לעניין החיפזון; החיפזון מסמל ניתוק מהיר של ישראל מן העולם המצרי, כדי שלא ישקעו במ"ט שערי טומאה כנזכר לעיל. ניתוק זה הוא אירוע חד-פעמי שאין צורך לשחזורו לדורות. התהליך של יציאה מתרבות מצרים וקבלת עול מצוותיה של תורת ישראל, אין החיפזון יאה לו. יש חשש שיחשבו ישראל כי אפשר להתקרב לתרבות זרה, ולהתנתק ממנה בכל עת שיחפצו. ואולם אין לסמוך על יציאת חיפזון שכזו, אלא יש להתרחק מראש מתרבויות זרות. נראה שגם רעיון זה טמון בפסוק "כי לא בחפזון תצאו".

בעיטורי תורה על הפסוק כאן מובא בשם ר' צדוק הכהן מלובלין:

ראשית כניסת האדם לעבודת ה' צריכה להיות בחיפזון, כפסח מצרים שנאכל בחיפזון, לפי שבהתחלה, כשאדם מנתק עצמו מכל תאוות העולם הזה... צריך הוא לשמור את הרגע שמתעורר בו רצון ה' ולחפוז על אותו רגע... אחר כך, כיון שנכנס לעבודת ה', שוב ילך במתינות... כדין פסח דורות.

ד"ר איתמר ורהפטיג
הפקולטה למשפטים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹⁰ בעיקר למאן דאמר חיפזון דמצרים.